

Quatre notes sobre Europa

Joan F. Mira

1. LA IDEA DE HUSSERL

No sé quin crèdit deu tindre ara mateix Edmund Husserl entre els professors de filosofia: quan jo estudiava la disciplina, en tenia molt. En la memòria que conserve d'aquells anys (la filosofia, en la meua història personal, és com un fons remot, no sé si sòlid o líquid), Husserl és un dels pares inevitables del pensament modern, i la fenomenologia —sempre n'hem dit «la fenomenologia de Husserl», com «la relativitat d'Einstein» o «la psicoanàlisi de Freud»— és una peça fonamental d'allò que en el nostre segle entenem encara per filosofia, i que és tan difícil d'explicar: no ho sabien els grecs, què és filosofar, i no ho sabem nosaltres, gràcies a Déu. Husserl, com a bon hereu de la tradició greco-alemanya (amb guionet) que és la gran senda de salvació dels filòsofs, s'ocupà tota la vida del coneixement, de la substància de les coses i de què vol dir ser

persona humana. La combinació de tot això només funciona, diu ell, si hom és capaç de passar de l'aparença múltiple i diversa dels fenòmens al fons últim i comú de les essències. Pensar que la realitat està feta d'essències ja és un gran atreviment, vist com anava i com va el món dels fets socials, el món de la física d'ones i partícules, i el món d'allò que encara en diem l'ètica i els valors. En fi, Aristòtil també era un atrevit: parlava de substància i accidents, i no es pot dir que haguera estat un fracassat en la vida.

Husserl, doncs, creia en les matemàtiques com a model, creia en les essències, i en la intuïció per entendre-les: hom no sap què és un triangle a força de prendre'n mesures empíriques, sinó pel pur pensament, i coses per un estil, no del tot desencaminades. Una cosa així devia ser també (*havia* de ser) el renovament de la civilització, després de la I Guerra Mundial. L'experiència era la catàstrofe, l'apocalipsi, el desordre màxim, el desastre. Però la falta total de solidesa era absolutament inacceptable per un home com Husserl, teòric apassionat de les certeses humanes. I si Europa no era sòlida, el món tampoc no ho podria ser mai. Schopenhauer era un pessimista radical, Nietzsche encara més, i Oswald Spengler publicava per aquelles primeres dècades del segle *La decadència d'Occident*. Però si ens acabem «nosaltres», degué pensar Edmund

Joan F. Mira (València, 1939) és escriptor, antropòleg, hel·lenista i traductor. Autor d'una vasta obra en diversos registres, darrerament ha publicat el llibre de memòries d'infantesa *El tramvia groc* (Proa) i una nova edició de *La nació dels valencians* (Pòrtic). Una primera versió d'aquests quatre textos va aparèixer al setmanari *El Temps* (textos 1 i 4, maig del 1999 i juny del 2014) i al diari *Avui* (textos 2 i 3, maig del 2006 i juny del 2013).

Husserl, què en quedarà de tot plegat?, què en quedarà del món civil i humà? Llavors, una revista japonesa, el títol de la qual significa justament «Renovació», li va encomanar uns articles, i Husserl hi va escriure uns assaigs originals, on la renovació de la humanitat i de la cultura anava estretament unida a una idea d'Europa. L'argument és aquest: l'essència de la humanitat és el fet de ser individus personals i lliures, la humanitat resideix sobretot en la racionalitat crítica, i els actes més verdaderament humans són aquells que fem amb perfecta consciència. Som més bons si *sabem* què és el bé, i el fem.

Molt bé, dirà el lector, però, i la idea d'Europa? Aquesta: la humanitat com a racionalitat crítica és justament una característica d'Occident, una cosa inventada pels filòsofs grecs, i convertida en un component quasi definitori de la substància d'Europa. I si els grecs van descobrir aquesta racionalitat, i si nosaltres en som els hereus, i si en això consisteix la més alta expressió d'humanitat (en què si no?, en quina altra qualitat que ens separe dels no humans o menys humans?), resulta que la forma de la humanitat europea «ha de ser considerada la més alta des del punt de vista dels valors, la que permet a la humanitat arribar a l'estadi més elevat que li pot ser exigít en tant que tal». Etcètera. Aquestes són també les idees centrals de la cèlebre «Conferència de Viena», del maig de 1935, sota el títol de «La crisi de la humanitat europea i la filosofia» (idees que, per una mala lectura, hom ha criticat durament, i injustament, com a expressió del més reprovable «eurocentrisme»). En qualsevol cas, ser humans és ser *críticament racionals* (i d'ací, afegeix Husserl, deriven també les virtuts morals,

i en primer lloc la solidaritat), i això és una cosa que hem descobert i hem mirat de practicar els europeus. Un regal per al món sencer, com qui diu. La idea és bellíssima: llàstima que no siga veritat. Llàstima que, després dels anys en què Husserl escrivia aquestes coses, vingué la I Guerra Mundial, vingueren Hitler i Stalin, vingué la gran barbàrie de la II Guerra, i després tantes infinites bestieses inhumanes, ni racionals ni crítiques. Llàstima que aquesta Europa, després d'haver elaborat tan llargament la racionalitat crítica, no ha deixat mai d'aplicar el principi contrari. A la manera brutal i suïcida de cada dictadura cruel que ens ha tocat a l'est, al centre i a l'oest, i a la manera estúpida dels qui cada vegada l'han justificat i encara la justificarien: imbècils de tots els països i de tots els temps, uniu-vos. Llàstima d'idea d'Europa, doncs: tan bonica que seria, si només fóra certa.

2. SOBRE ELS LÍMITS D'EUROPA

Quan el maig i juny del 2005, a França i a Holanda va guanyar clarament el *no* en els referèndums sobre el Tractat Constitucional o Constitució europea, era curiós observar la satisfacció amb què els europeistes radicals d'esquerra celebraven l'èxit d'aquest *no* que els havien servit en safata els antieuropeistes radicals de dreta. I constatar que havien votat *no* (no a què, exactament?) trotskistes, lepenistes, idealistes, xenòfobs, socialistes, xovinistes, patriotes clàssics, comunistes, i no se sap qui més. Resultava ben il·lustratiu llegir a continuació les anàlisis que se'n feien, d'aquest *no* tan barrejat i tan estrany, on afirmaven que tenien raó, totes alhora, les ideologies més rigorosament in-

compatibles i antagoniques. Curiós, potser, però una mica lamentable, tot plegat, en dos països emblema de la moderació i de la raó il·lustrada (o això creuen ells...). En qualsevol cas, però –i d'això se'n parlà poc, o no sempre explícitament–, un dels temes subterranis, subjacents, va ser els dels límits d'Europa: fins on podia arribar, en contingut i en extensió, aquesta màquina, espai polític, superpaís, organisme, el que siga, que hem convingut a dir-ne Unió Europea com a sinònim implícit d'Europa. ¿Havia de tindre dimensions continentals i arribar de l'Atlàntic als Urals, tal com defensava De Gaulle? (però si hi hem d'incloure Rússia, Europa arribaria fins a Vladivostok...). I si Europa és un continent, algunes parts d'Àsia (per exemple Sibèria i Turquia) poden ser també part d'Europa? Ja sé que són preguntes de parvulari, indignes d'una persona educada, d'un simple demòcrata, d'un intel·lectual progressista. Però les preguntes infantils són les que més costen de respondre: què hi ha allà dalt del cel, què hi ha sota el fons de la mar, d'on vénen els Reis d'Orient? Jo per tant només puc explicar quina és l'Europa, o la part d'Europa, que considere verdaderament meua: quin és, i fins on arriba, l'espai on em trobe a casa.

Diguem que és l'Europa del gòtic, o més exactament l'Europa on a les viles i a les ciutats hi ha esglésies gòtiques, que és l'Europa a l'oest d'una ratlla sinuosa que aniria no sé si d'Hèlsinki a Bari o més o menys de Croàcia a Carèlia, possiblement amb illots i excepcions als dos costats. Vull dir que quan vostés viatgen i en cada ciutat troben l'arquitectura gòtica que ens és tan familiar (familiar fins i tot quan està mig coberta o coberta del tot per afegits barrocs de guix i de fusta daurada, com passa sovint

a València, o per monuments funeraris de marbre gris i negre, com passa a Suècia, a Polònia o a Flandes, o quan és aquell gòtic tan peculiar de bona part d'Itàlia...), poden estar segurs que es troben encara en un país on també ens són familiars algunes altres coses: allà hi ha hagut universitats antigues, renaixement, humanisme, alguna forma de consells urbans autònoms, associacions de mercaders (sovint els consells o les llotges eren també bells edificis gòtics), i molts llibres en llatí. Després hi ha hagut una mica (o molt) de ciència natural i d'il·lustració, un poc de revolució francesa original o de rebot, un poc o un molt de les formes i els usos de la democràcia, unes certes tradicions literàries, molts llibres en la llengua del país, i algunes coses més que ací no hi caben. Quan el gòtic s'acaba, també s'acaba gairebé tot això, o més ben dit, això no ha existit mai, o no de manera significativa. A aquest costat hi ha Cracòvia, Budapest o Ljubljana, a l'altre hi ha Moscou, Bucarest o Sofia. O Istanbul, amb perdó, que també hem d'acceptar que és Europa. Però a l'altra banda de la ratlla és una altra Europa, sense gòtic i sense tot allò: ni humanisme ni una història de llibertats urbanes, ni ciència ni llatí, ni il·lustració ni enciclopèdia, i això deixa senyal.

A l'altra banda hi ha esglésies d'estil bizantí fosques o daurades, farcides d'icones hieràtiques que no han canviat en mil anys, hi ha tradicions ininterrompudes d'autocràcia, hi ha l'empremta de l'imperi tsarista o de l'imperi turc, i de Bòsnia a Bulgària hi ha moltes mesquites. Jo comprenc que, per aquelles raons que en solem dir estratègiques, aquesta construcció que ara té el nom d'Unió Europea (ha tingut altres noms, qui sap quins en tindrà) possi-

blement ha d'expandir-se a l'est fins a límits que encara no sabem. Comprenc que és així, i que segurament no pot ser de cap altra manera. Però també entenc que això cause, a l'Europa del gòtic, més d'un moment d'incertesa, més d'una reacció de defici o d'inquietud. Ara com ara, i fins i tot amb els membres més nous, gairebé tots els europeus de la Unió tenim gòtic a les nostres ciutats: però no els búlgars, els romanesos i els grecs (pel que fa a Grècia, on es posaren, fa vint-i-cinc segles, una part dels fonaments estètics i conceptuals de la cultura europea, no estic segur si allà la il·lusòria herència clàssica és prou per suplir o cobrir unes altres herències pesants...). Però si a l'Europa del gòtic sotmeten algun dia a referèndum l'entrada dels països de l'altre costat, de Bielorússia a Turquia i al Caucas, no tinc el mínim dubte de quin seria el resultat. Vostés i jo votaríem que sí, perquè som bons, meditem i mirem el futur, però amb tota certesa seríem minoria. De manera que encara no sabem clarament fins on arriba Europa, quins són els seus límits morals i mentals, històrics, humans, culturals, presents i futurs: i una realitat de la qual no es coneixen els límits, no se sap quina mena de realitat és. Si el límit fóra el gòtic, seria una realitat «clara i distinta», com volia Descartes. Com que ja no és així, no podem saber què és. I la indefinició no sol despertar emocions positives.

3. SOBIRANIES, EL MAPA

En un saló municipal de la ciutat de Münster, el visitant pot contemplar amb calma les cares severes dels delegats i ambaixadors que hi van passar llargues setmanes i mesos

cavil·lant com arreglarien el mapa d'Europa: veient les cares que fan, i la incomoditat del lloc, els problemes devien ser molt petuts i complexos, atés que els personatges van resistir impàvidament tant de temps asseguts al voltant d'una taula, o en cadires que semblen de cor monacal. A l'Europa de les paus i tractats de Westfàlia, d'això ja fa més de tres segles i mig, els senyors ambaixadors o els sobirans que els enviaven, cansats de tantes guerres per drets dinàstics o per religions o pel que fóra, cansats de seure en aquella sala inhòspita i severa, van decidir que els estats són els estats, les fronteres no es toquen, i cada sobirà és sobirà en la seua sobirania. La idea, el concepte o principi, que era una novetat considerable, es va elaborar sobretot per aclarir la situació de l'Imperi Germànic, però ràpidament esdevingué una doctrina immutable. Quant a l'estabilitat que suposadament garantia el tractat, el fet és que no va durar molt: tres quarts de segle més tard, les paus i tractes d'Utrecht havien de recompondre el mapa una altra volta i redibuixar sobiranies i fronteres.

Tampoc no van durar gaire els efectes d'Utrecht, i un segle després (passat l'horror de Napoleó que, en nom de *la France* i de la *liberté*, va provocar més morts i més destrosses que Àtila i Genghis Kan) el Congrés de Viena hagué d'arreglar-ho tot de nou, sobre la mateixa doctrina i els mateixos conceptes que els negociadors de Münster. El principi semblava seriós i perpetu: hi ha els imperis i els regnes, els principats i ducats, hi ha alguna petita república curiosa (com ara Suïssa), però sobretot hi ha la fe en la intangibilitat de les fronteres, i en la sobirania incondicional de qui l'estiga exercint. Així, Europa serà estable, immutable, i els sobirans seran

sempre intocables. És clar que els polonesos es van quedar ben fotuts, repartits entre tres sobirans, i que tampoc no ho veien gens clar, des del principi o progressivament, molts alemanys i italians dividits en petits estats i que volien formar-ne un de sol; i ho veien cada vegada menys clar els països o pobles inclosos en un estat gran però que volien tenir-ne un de propi, com ara el txecs i els hongaresos de l'Imperi Austríac, els finesos, els estonians, letons i lituans de l'Imperi Rus, els romanesos, búlgars, grecs, albanesos i alguns altres pobles més de l'Imperi Turc, i així fins a més de la meitat de les poblacions d'Europa.

Tant se valia: no comptava la gent, ni els pobles, comptava l'estat sobirà, la sacralitat de la frontera, la idea que l'únic mal absolut és canviar el que hi ha (quan el que hi ha és el que convé al sobirà, és a dir a l'estat). Un resultat espectacular d'aquesta doctrina immutable, si em permeten un punt de sarcasme, és que en el curs de les dècades següents, els estats dispersos d'Itàlia i d'Alemanya es van unificar, les fronteres del sud-est d'Europa van anar cap ací i cap allà (més cap allà que cap ací), i un bon grapat de nous països, començant per la petita Grècia, van eixir a la llum de la independència. Allò que resulta sorprenent és que ara mateix, després d'una llarga història que la contradiu a cada pas, la doctrina establerta en aquell saló de Münster continua immutable: la sobirania de l'estat constituït és per principi indivisible i única, i l'Estat, amb majúscula, és l'únic amo del seu territori, l'únic senyor dels seus habitants. I si la història d'Europa demostra que aquell principi ha sigut repetidament invalidat pels fets, llavors el que cal fer és ignorar la història.

Perquè després dels hongaresos, grecs, romanesos, etc. del segle XIX, començaren a remoure's també els eslovens, els eslovacs, els croats, i a l'altre costat del continent els flamencs, els catalans i els bascos, i alguns altres que potser s'havien espavilat massa tard, i a principis del segle XX, un país tan «oriental» com Noruega es va fer pacíficament independent, i un altre com Irlanda afirmà amb armes i revoltes la seua aspiració a la independència. Per arrodonir l'èxit final de l'Europa intocable de Westfàlia, d'Utrecht i del Congrés de Viena, un segle després d'aquest Congrés arribà la primera Gran Guerra. El resultat de la qual va ser un altre canvi general de fronteres, la desaparició d'antigues sobiranes intocables, un grapat de nous estats independents, des de Finlàndia a Polònia o a Txecoslovàquia, i un nou sistema que no funcionava gens bé. I una altra Gran Guerra el 1939-45, i un altre mapa de fronteres i sobiranes que tampoc no es pogué sostenir gaire temps. Amb el resultat que, menys de cinquanta anys més tard, mig Europa començà fer-se preguntes, i a trobar-hi respostes, tranquil·les o no.

Sempre havia d'existir un estat dit Txecoslovàquia? Iugoslàvia era un estat sòlid i perdurable? Els països bàltics havien de ser sempre part d'un imperi rus, dit ara soviètic? El Caucas i l'Àsia central també? Fins que allò que semblava immutable, va esclatar fet a trossos, incomplint un altre colp el principi del mapa intocable i de la intangibilitat dels estats sobirans. Els efectes són ben coneguts, com en qualsevol altre temps i espai de la història: pau i prosperitat en alguns llocs, guerra i desastre en uns altres, i noves fronteres i abundants proclamacions d'independència. De tot això, se'n deriva una sola constant: que en

els últims tres segles no hi ha res constant en la història d'Europa, i menys que res les fronteres, el nombre i forma dels estats, i la seua distribució territorial. I que si hi ha algú que estiga fora de la història, no són els qui proposen o desitgen alguna forma d'independència per al seu país que no en té, o els qui proposen redefinicions territorials, sinó els que sostenen com a veritat eterna, i mantenen com a seguretat metafísica, que a Europa els estats constituïts són eterns i intocables, les ratlles del mapa immutables, i les sobiranies no divisibles, compartibles o associables per dins. Són aquests, vista la realitat dels darrers segles, els qui estan absolutament fora del curs de la història d'Europa. Cosa que no reconeixeran mai i, per això mateix, els servirà de ben poc per reduir anatemes i amenaces, i menys encara per aclarir-se la vista i les idees. Sobretot perquè Espanya i França no són història, són metafísica i teologia.

4. EUROPEUS, ANTÍGONA

«Amb Europa passa com allò que li passava a sant Agustí amb el temps: quan no es pregunta què és, se sap què és, però quan es pregunta, ja no se sap», escrivia Claudio Magris en un diari italià. Vol dir, explicava l'escriptor, que si per Europa entenem no solament una expressió geogràfica o un projecte polític, sinó també una civilització, una manera de ser, una pertinença cultural, és difícil —i fins i tot també retòric— parlar-ne o fer-ne tema de debat: i quan «Europa» es queixa de pessimismes, depressions o ansietats, no sabem a quin psiquiatre ha de contar els seus conflictes profunds, les seues penes, ni en què pot

consistir la curació de la malalta angoixada. Acceptem, com a realitat mínima i bàsica, que aquesta Europa, o almenys la que en diem «occidental» (que, encertadament o no, suposem que vol dir sobretot «sense Rússia»), és en efecte una civilització, un espai de pertinença cultural on en gran mesura ens sentim a casa, on sentim que ens podem trobar amb un aire familiar que ens desperta només una estranyesa mínima. Europa és aquell espai on trobem esglésies i palaus, edificis històrics, catedrals, carrers i places, botigues, jardins i mercats, que, si no sempre són exactament com els del propi país, sí que són familiars i pròxims. I es pot viure aquest sentit de pertinença, afirma Magris, aquest «sentir-se a casa», fins i tot fora del propi estat o de la pròpia llengua, igual com es viu l'amor per un paisatge veí o per una persona propera, o es pot contar, fer-lo sentir de manera indirecta, a través de la literatura. «Ser europeu» no és únicament un concepte, ni l'adhesió intel·lectual a un projecte, ni la fe o l'esperança en unes institucions comunes. Ser europeu és també poder passejar per Florència, París, Amsterdam o Praga, viatjar per Portugal, Normandia o Sicília, i sentir que no són ciutats ni paisatges exòtics, que poden ser llocs amb personalitat molt forta, però també són espais on ens trobem «a casa»: almenys tant com (per un viatger valencià, per exemple) puguen ser-ho Sevilla, Castella o Astúries.

Es pot i es deu parlar dels problemes concrets que té avui aquesta Europa —recordava també Claudio Magris—, de tot allò que afavoreix o frena el procés de la seua unificació real, de les possibilitats i dificultats d'arribar algun dia, a pesar de la gravíssima crisi actual, a un verdader estat

comú europeu. I es pot i es deu, continua, parlar de l'euro, de la desocupació, de la immigració, o de la necessitat de lleis bàsiques comunes. Es pot parlar de tot això, i de la definició d'un projecte polític: per contra, seria arriscat voler definir amb detall *una cultura* europea. Però no cal, dic jo, mentre tinguem presents els trets fonamentals que en defineixen l'experiència de la «cosa pública»: des de la democràcia de la polis grega fins al pensament estoic i cristià amb el seu concepte de persona, des del dret romà amb la seua tutela concreta de l'individu fins a l'humanisme que en fa la mesura de totes les coses, des del liberalisme que proclama els seus drets i llibertats intocables fins a la socialdemocràcia que es preocupa del seu exercici concret per poder viure una vida digna, al llarg de tot aquest trajecte el protagonista de la civilització europea és l'individu: aquest individu que Kant proclama que és un fi i no un mitjà, i que l'art i la literatura representen i exposen en la seua irrepetible i inexhaurible complexitat. A pesar d'una història violenta i turbulenta (no més que la d'altres grans espais, com els de l'Índia, la Xina o l'Islam), la civilització europea conté un gran potencial antitotalitari, conclou Magris, i és cert, i ha estat el «bressol dels drets humans» i de principis universals que van més enllà d'horitzons històricament limitats, herència potser d'aquelles paraules d'Antígona, quan afirma que hi ha «lleis no escrites dels déus», les lleis profundes de la dignitat humana, que cap llei o decret de l'estat no pot violar. Antígona, doncs, una columna jònica, un poblet provençal, una catedral gòtica, Vermeer, i l'*Encyclopédie Française*. □

Col·lecció Assaig

29. *Un somni europeu.*
Història intel·lectual de la Literatura Comparada
ANTONI MARTÍ MONTERDE
30. *Del nord i del sud. Diari d'un professor d'economia*
JOSEP M. JORDAN
31. *Valencianisme, l'aportació positiva. Cultura i política al País Valencià (1962-2012)*
FRANCESC VIADEL
32. *Incitacions*
ENRIC SÒRIA
33. *A manera de tascó.*
Notes sobre literatura
VICENT ALONSO
34. *La invenció de l'espai.*
Ciutat i viatge
ENRIC BOU
35. *Mentre parlem*
ENRIC SÒRIA
36. *Vista parcial*
TOBIES GRIMALTOS
37. *La desconexió valenciana*
TONI MOLLÀ
38. *Constel·lacions postmodernes*
ENRIC BALAGUER
39. *El far de Londstrup*
ANTONI MARTÍ MONTERDE
40. *La gran depuració*
FRANCESC VIADEL
41. *Sobre una neu invisible.*
Notes d'un dietari, 2003-2005
VICENT ALONSO
42. *El món d'abir de Joan Estelrich.*
Dietaris, cultura i acció política
XAVIER PLA (ed.)